

Babyr imperiýasynda türk dili

Category: Kitapcy, Sözler, Türkmen dili

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Babyr imperiýasynda türk dili BÂBÜR İMPARATORLUĞU'NDA TÜRKÇE

“Çok faydalı işler yapabileceği güneyde, çok az iş var” dedi Lurgan kendine özgü tatlı bir dille, hüzünlü gözlerini yere indirerek “E. 23’ün kontrolü altında” dedi Creighton hızlı bir şekilde. “Oraya gitmemeli Üstelik hiç Türkçe bilmiyor.”[1]

Giriş

Bu ilginç ve her açıdan dikkat çekici diyalog, yaklaşık olarak 19. yüzyılın ortalarında Büyük Oyun’un iki hayali oyuncusu arasında Simla, Himalaylarda geçiyor. Hindistan’ın geleceğinin tehlikede olduğu bu ünlü casus savaşında iki rakipten biri Büyük Britanya İmparatorluğu diğeri Rusya idi.” 19. yüzyıl ortalarında, Hindu krallıklarının bulunduğu vadilerin bazı yerlerinde Türkçe[2] konuşulurdu”, eğer bu veri doğru ise ve bu verinin kaynağı Hindistan’da bir süre gazeteci olarak bulunan Kipling ise Türk insanının ve dilinin tarihi ile ilgilenen herkesin dikkatini çekmesi yanlış olmayacaktır. Fakat akla, “Türkçe Hindistan sahnesine nasıl ve niçin girdi?”, sorusu geliyor ve 1850’lere kadar varlığını sürdürmesinde hangi faktörler kilit unsur olarak rol aldı? Bu çalışma, bu konuyu araştırmak ve önemli sorulara bir cevap bulabilmek için hazırlanmıştır...

Türkçe ve Timuroğulları Mirası

H. 932 yılı, Hindistan yarımadası tarihinde yeni bir dönemin habercisidir. Panipat savaşından sonra, Emir Timur’un büyük torunu olan Zahir’üddin Muhammed Babür Afgan Lûdi hanedanının son üyesinin yerini almıştı. Bu zafer, İran Safevi İmparatorluğu’nun dışında yeni bir devletin doğuşunun işaretiydi ve böylece Osmanlı İmparatorluğu 16. yüzyılın sonunda “Türk-Fars”[3] dünyasının üçüncü “süper gücü” olmuştu.

Bâbü'r ve varisleri elleri boş gelmemişlerdi. Timuroğulları İmparatorluğu'nun eski hakimiyet bölgesi Semerkant ve Horasan'da zengin bir politik ve kültürel mirasa sahiptiler. İran-İslam ve Türk- Moğol unsurların karışımı olan bu miras iyi incelendiğinde bir nokta daha çok dikkati çekecektir: Timuroğulları yöneticileri ve Türkçe'nin geliştirilmesi arasındaki bağlantı yani başka bir deyişle görülmemiş bir Türk edebîyatı patlaması.

Yeniden doğma (rönesans) deyimi, genel olarak Timur ve varislerinin Türk-İran dünyasını yönettiği dönem için kullanılmıştır. Onların yönetimi, İran-İslam kültürünün "altın çağı" olarak nitelendirilebilir. Sanatçılara, şairlere ve hattatlara verdikleri destek belgelerle ispat edilmiştir, fakat onlar edebiyatın ve güzel sanatların sadece hamisi olarak değil, bunun yanında kalemi eline alan ve şiir yazan Timuroğulları yöneticilerinin, prenslerinin ve soylularının sayılarının çok olması ile de ünlenmişlerdir. Sanata duydukları ilgide yeni bir şey olmadığı söylenebilir zira onlardan önce gelen ve kendini sanatçıların hamiliğine adanmış, mısralar yazmayı seven birçok hükümdardan bahsedilebilir. Bu doğru fakat Timuroğulları, Fars kültürünü geliştirmenin yanında Türk dilini ilerletmek için devlet düzeyinde politika yapan Semerkant'taki ilk Türk hanedanıdır ve bu sayede Türk edebiyatının mükemmel (İran hükümdarlarının yaptığı gibi) seviyeye ulaşması için ortam yaratmışlardır.

Ali-Şir Nevai tarafından yazılan ve çağdaş edebiyat eserlerini gösteren ve tek kaynak olan Mecalis'ün-Nefais Türkçe[4] şiir yazan 40'dan fazla şair hakkında bilgi verir. Şairler için kendisi de bir örnek oluşturan Nevaî, atalarının kullandığı dilin kalitesini yeterli bulmuyordu, fakat Timuroğulları ile birlikte yeni bir dönemin başladığı da bir gerçektir.[5]

Önceki yüzyıllara ait Türkçe yazılmış çok az esere sahibiz ama şimdi gelişen bir Türk edebiyatı görüyoruz. Ne olmuştu? Bu süreçte ne çeşit faktörler etkin rol oynadı? Niçin Timuroğulları prensleri kibirli Fars edebiyat seçkinlerinin

küçümsediği “bilgisiz Türk”ün,[6] türk-i bi-idrak’ın diline, anadillerine dönmüşlerdi? Bunun cevabı, kültürel bir canlanma için son derece uygun bir ortam yaratan politik şartlarda ve ekonomik değişimlerde aranmalıdır. Bu sürecin büyük Timur İmparatorluğu’nun yıkılmasıyla başlaması yeterince tuhaftı. Timur prensleri, güçlerinin zayıflaması ile birlikte hizmetlerinde çalışan insanlara daha çok bağımlı hale gelmişlerdi. Türk ordusu seçkinlerinin bağıllılığını, onları vergilerden muaf tutarak[7] ya da Soyurgal adı verilen geniş topraklar bağışlayarak kazanmaya çalıştılar. Böylece zamanın centilmenleri için oluşturulmuş kanunları takip etmek için para harcayabilecek zengin bir askeri sınıf ortaya çıktı. Bu sınıf, kendilerine edebi bir ün kazandırmaları için resamlara, hattatlara ve şairlere para karşılığı görev vermişlerdi. Soylu saraylar kültürel tekellerini kaybetmişlerdi ve edebiyata karşı talep aniden yükselmmişti. Büyümekte olan edebiyat dünyası, Semerkant ve Horasan’da[8] yerleşik hayata geçerek “uygarlaşan” dünyanın bir parçası haline gelen göçebe Türk unsurlarıyla, daha da gelişmiştir. İran-İslam kültürünün faydalarını, kendi anadillerinde kullanmak istemişlerdi.

Son zamanlarda zenginleşen savaşçı önderlerinin ve şehirlerde yeni yerleşen halkın etrafında gelişen bu edebiyat forumları, şairlerin niçin Türkçe yazmaya başladıklarını tam olarak açıklamıyor. Daha önce 11. ve 13. yüzyıllarda, Gazne’de, Selçuklular’da ve Karahanlı İmparatorluğunda buna benzer bir durum ortaya çıkmıştı ve birçok önemli Türkçe yazı derlenmesine karşın, Türkçe edebiyat ürünleri hâlâ çağdaş Fars yazarlarının gerisinde kalıyordu. Sadece ekonomik durum bize yeterli cevabı vermiyor. Türk edebiyatının gelişmesine başka hangi nedenler hız vermiş olabilir?

Geçmiş dönemlerde yapılan araştırmalar, Timur İmparatorluğu’nun her bakımdan iki farklı kültür arasında, Türk-Moğol ve İran-İslam dünyasında bir çeşit köprü görevi üstlendiğini göstermiştir. Türk- Moğol yasalarının ve şeriatın

yürürlükte olduğu iki yönlü hukuk sistemini, Arapça'nın ve Uygur alfabesinin aynı zamanda kullanıldığını iki yazı sistemini işaret etmenin ötesinde, Timuroğlu yöneticilerinin bu iki dünyayı dengelemek için ne kadar uğraştıklarını gösteren birtakım noktalar belirtilebilir. Bu ikiliğin sebebi, İslami anlayışta var olan yöneticinin meşruluğunda yatıyor. Gerçek bir Müslüman hükümdar hem İslami yasalara uymak zorundadır, hem de bir çeşit ilahi otoriteye[9] sahip olmak zorundadır. Bu kriterlerin ilki, Timur prenslerini İslami dünyaya bağlıyor, ikincisi ise Cengiz'i atalarından dolayı onları Türk-Moğol tarafına bağlıyor. Timuroğlu prensleri her iki tarafta da varlıklarını sürdürebilmek ve hiçbirisiyle iletişimi koparmamak için uğraştılar.

Dil konusundaki politikaları onların bu çabalarının bir parçası olarak düşünülebilir. Şair olmanın yanında, 15. yüzyılın en etkili idarecilerinden biri olan Nefvai'nin çalışmalarına göz atmak, çalışmalarının Türkçe adına iyi düzenlenmiş bir reklam kampanyası olduğunu anlamak için yeterlidir. Muhakemet ül-Lugateyn eseri basit bir dilbilgisi incelemesi değildir. Bu eser, Türkçe'nin edebi bir araç olarak Farsça kadar değerli olduğunu ve sanatsal anlatım için Farsça gibi zengin bir hazine olduğu konusunda çağdaşlarını ikna etmek için girdiği propaganda savaşının ideolojik temellerini oluşturur. Nevzi geleneksel Fars edebiyatının hemen hemen önemli bütün türlerinde eserler vererek açıklamak istediği noktalara örnekler vermiştir.

Türkçe'nin geliştirilmesini destekleyen politik irade olmasaydı, Nevai'nin kişisel çabalarının boşa gideceğini hiçbir zaman unutmamak gerekir. Babür'ün gerçeklere dayanan geleneği desteklemesi, sosyo-ekonomik süreçlerin şanslı rastlantısı ve sıkı bir politik irade Türkçe edebi eserlerin oluşturulması için uygun bir ortam yarattı. Babür, bu edebiyat geleneğine (paradigm) bağlı bir mirasçı olarak Türk dilinin ve edebiyatının gelişmesi için üzerine düşeni yaptı. Onun bu başarısı, ünlü biyografisinde ve mükemmel şiirinde

belgelenmiştir, fakat ondan sonra ne oldu, bu çalışmanın son noktası olan 19. yüzyıl ortalarına kadar Türkçe ne tür bir kariyere sahip oldu?

Hindistan'da Timuroğulları ve Türk Dili

Babür'ün tahtına, kardeşleri Kamran ve Hindal ile uzun bir savaştan sonra oğlu Humayun geçmiştir. Onun Türkçe bilgisi ve Türk şiirine olan sevgisi kaynaklarımızla ispat edilmiştir. Birçok felaketten sonra, 1554'te Hindistan yarımadasında bulunan Gujarat'a ulaşan Osmanlı amirali Seydi Ali Reis, Humayun'un Türk şiirine olan beğenisine tanık oldu. Kendisi bir Türk şair olarak kralın sarayını ziyaret ederken sadece çok iyi karşılanmakla kalmamış, Türkçe mısraları kendisine Sadi[10] mahlasıyla birlikte, Kharja vilayetinde Caygır olarak bilinen tımarı kazandırmıştır. Aynı zamanda bu yeteneği onda çok sıkıntıya neden olur, çünkü onun şairane çabalarını çok fazla beğendiği için onu "ikinci Nevai'nin"[11] ismiyle şereflendiren Humayun, çok uzun bir zaman sonra kendi ülkesine dönmesi için ona izin verir.

Humayun sadece şairlerin anlatışını dinlemeyi değil, aynı zamanda kendisi de bir şair olarak hem Türkçe hem Farsça şiirler yazmayı severdi.[12] Ne yazık ki divanından şimdiye kadar hiçbir kopya bulunamadı.

Humayun'un kardeşi Kamran da babasının izinden gitti ve Türkçe şiirler yazdı. Onun Farsça ve Türkçe eserleri birçok el yazmasında korundu ancak hâlâ basılmadı.[13] Babür'ün daha genç olan iki oğlunun, Mirza Askari ve Mirza Hindal, Türk edebiyatıyla ilgileri konusunda kaynaklarımızda hiçbir bilgi yok fakat en azından bu dilde konuştukları, yazdıkları ve okudukları yüksek bir ihtimaldir.

Biyografilerini önce Türkçe yazmak zorunda olan, Humayun-name'nin yazarı kız kardeşleri Gül-beden begim için de aynısı geçerli.[14]

Timur'un ailesinin Türkçe'nin gelişmesine olan bağlılığı,

Ekber zamanında ciddi bir engellemeyle karşılaşmış gibi görünüyor. Çağdaş kaynaklar ya konuyla ilgili sessiz kalıyorlar ya da dolaylı olarak Ekber'in Türkçe ile ilgilenmediğini ve Türkçe bilmediğini söylüyorlar. En meşhur görgü şahitlerinin hikayelerinin yazarı olan Ebu'l-Fazl, saray kütüphanesinde kitapların dil ayrımına göre düzenlendiğini anlatıyor. Koleksiyonun değişik bölümlerini sayıyor fakat Türkçe hiçbir cilt belirtmiyor. Üstelik, hükümdarın hoşlandığı kitapların içinde hiç Türkçe eser belirtmiyor.[15] Resmi saray yıllığından Ebu'l-Fazl tarafından sağlanan bilgi yanıltıcı gibi görünüyor çünkü daha sonra imparatorluğun ünlü asilzadelerinden edinilen bilgiye göre Ekber, ünlü Türkmen şair ve devlet adamı Bayram Han'ın atalığının oğlu olan Abdürrahim'i Prens Salim'e Türkçe öğretmesi için öğretmen olarak atadı.[16] Öğrencileri, atalarının anadili olan Türkçe yazma ve okumayı öğrenmede çok yetenekli oldukları için böyle bir görevi üstlenmiş olmalı. Tahtta babasını Cihangir unvanıyla takip eden Prens Salim, bu yeteneğin çok önemli olduğunu, Babür'ün otobiyografisinin kopyasına birkaç satır eklediğini biyografisinde anlatarak belirtiyor.[17] Bu bilgi, Ebu'l-Fazl'ın kütüphane bölümlerinin listesi ile çelişiyor, çünkü en azından Babürname'nin bir Türkçe kopyasının Cihangir'in durumundan anlaşılacağı gibi yönetici hanedanın üyeleri için zorunlu bir okuma olması nedeni ile sarayın kütüphanesinde bulunması gerekiyor. Ebu'l-Fazl'ın Türkçe ile bağlantılı olan her şeye sessiz kalması Ekber zamanının politik akımlarında aranmalıdır.

Birçok Hintli alimin "ulusal kahraman", "Hindistan ulusunun" lideri olarak gördüğü Ekber, ilk zamanlarını Moğol devletini yeniden yapılandırmak için uğraşan bir lider olarak geçirdi.

Onun idari, politik ve dini alandaki reformları, toplumun değişik katmanları, farklı etnik ve dini grupları[18] arasında denge sağlanması ve imparatora bağlı homojen bir yönetici sınıf kurulması amacıyla yapılmıştır.[19] Ekber'in babasından devraldığı eski yönetici sınıf, çoğunlukla Türk kökenli[20]

komutanlardan oluşuyor, onlar ayrıcalıklı konumlarını kaybetmemek için Ekber'in planlarını engellemeye çalışıyorlardı. Birçok ayaklanma ve isyan onların bu davranışının gerçek kanıtıdır. Kendi planlarını uygulamak isteyen hükümdarın, kendini Türk askerlerinden ve köklerinden ayırması gerekiyordu. Bu yaklaşımın resmi politika seviyesine yükselmesi, Ebu'l-Fazl'ın hikayesinde ortaya çıkmış gibi görünüyor.

Daha önce belirttiğimiz gibi Ekber'in varisi Cihangir için Türkçe bilgisi önemliydi. Onun bu dile olan bağlılığı, imparatorluğu 1608 ve 1613 yılları arasında gezen William Hawkins tarafından verilen bir konferansta bir hikaye ile kanıtlanmıştır. Saraya kabulünde geçen olayları tasvir ederken, imparatorun bir İngiliz'in Türkçe konuştuğunu öğrendiğinde ne kadar memnun olduğunu ve rahatsız edilmeden konuşabilmek için onu hemen kendi özel dairesine yönlendirdiğini anlatır.[21] Babasından sonra, Şah-Cihan olarak tahta çıkan Prens Hürrem babasının Türkçe için duyduğu heyecanı duymadı. Tatar bir bey[22] olan özel bir hoca, ona yalnızca atalarının dilini öğretmek maksadıyla atandı ve prens tembel bir öğrenci olduğunu kanıtladı. Meşhur bir Türkçe üstadı, Mirza Hindal'ın kızı ve prensin akrabası olan Rukiye Sultan Begim'in[23] çabaları da ona yardımcı olmadı ve bu kaygısız prens sonunda babası tarafından azarlandı.

Kaynaklarımız ondan dikkatsiz bir öğrenci olarak bahsediyor fakat bir baba olarak sonradan Evrengzeb olarak bilinen ve imparator olan oğlunun çok iyi Türkçe öğrendiğini gördü.[24] Soylu prensler için Türkçe eğitim çok erken yaşlarda başladı. Topçu sınıfını çeviren doktor Niccolco Manucci'ye göre Evrengzeb'in çocukları 5 yaşlarında dilin temellerini öğrenmeye başlıyorlardı.[25] Ma'atir'i-Alam-giri'nin yazarı, Evrengzeb'in üç oğlunun da Türkçe öğrendiğini, fakat sadece ikisinin çok iyi öğrendiğini belirtiyor. Saki Müste'id Han'a göre, en büyük oğlu Muhammet Sultan mükemmel olmaktan çok uzaktı.[26] Babası onun bu tutumundan ve gelişimden hiç memnun

değildi ve bir mektubunda oğlunu oldukça sert sözlerle azarladı.[27]

Evrengzeb'in bu konudaki disiplini, politik istekleri doğrultusunda kolayca anlaşılabilir. Ahkam-i Alam-giri metninde bulunan paragraflarda imparator varislerini, idari hizmetler için Farisileri seçmeleri, fakat savaş meydanında hiç kimsenin Türklerin cesaretini ve savaş yeteneklerini geçemeyeceği konusunda uyarıyor.[28] İmparatorluğun içinde ve etrafında sürekli savaşların olması nedeni ile, Babür ordusu için böyle bir uzmanlık büyük bir pazardı ve bundan dolayı Türkçe edebi bir araç olmanın ötesinde pratik amaçlara da hizmet ediyordu.

Evrengzeb'in varislerinin hepsi olmasa da, birçoğunun biraz Türkçe bilmesi hiç garip değil. Şah-ı Alem Bahadır Şah (1707-1712) dil öğrenmeyi seviyordu ve çok yetenekliydi, Arapça, Farsça, Keşmirce ve Pahto dillerinin yanında Türkçe de biliyordu.[29]

Kaşgar doğumlu bilim adamı ve şair[30] olan öğretmeni Nizameddin Anşari sayesinde, Muhammed Şah da Türk dilini çok iyi öğrendi ve sarayın sadece Türk grubunun üyeleri tarafından anlaşılan bu 'gizli şifre' nin bilinmesinin, tehlikeli saray entrikaları dünyasında iletişim için yararlı ve güvenli bir yol olduğu kanıtlandı.[31]

Şah-ı Alem İl'nin dil konusundaki yeteneği çağdaşları tarafından takdirle karşılandı. Arapça ve Farsça'nın yanında Sanskrit, Bhasha, Urdu ve Pencap dillerinde şiir yazabilecek seviyeye ulaştı.[32] Dahası, sarayın düzenli ziyaretçisi çağdaş Fransız gezgin Jean Law'a göre Türkçe de konuşuyordu[33]. Bu bilgi yerli bir kaynak tarafından da doğrulanır. Asfari, Vak'at'i Asfari'de Farsça, Urduca ve Türkçe yazdığı şiirlerle eğlendirerek onu memnun etmeye çalıştığı hikayeyi anlatır.[34] Bu vesileyle, yönetici ailenin üyelerinden ikisinin daha Türkçe öğrendiğini biliyoruz. Zamanın en iyi hocalarından biri olan Asfari'nin ders verdiği

Muhammed İkrām'üd-dinrel Mirzo Moğul ve Muhammed Abdülmuktedirrel Mirza Togul.[35]

Hindistan yarımadasında, bir şekilde Türkçe'ye bağlı olanlar arasında Mirza Ali-baht Gugani Asfari'nin (1759-1818) önemli bir yeri var. Maceralı kariyerinde, zamanının çoğunu Türkçe'nin yayılmasına ve Türkçe çalışmaya adanmıştı. Saltanat ailesinin bir üyesi olarak hayatının ilk otuz yılını, Delhi'de Kıl'a'i Mualla'da hapis olarak geçirdi ve burada bütün zamanını Türkçe çalışarak kullandı.

Çalışmaları, Türkçe sözlük ve dilbilgisi, Türkçe'den ve orijinal Türkçe eser çevirilerinden oluşan oldukça uzun bir listeyi içeriyor. Maa'rüf'ül-Lugat adında Farsça-Türkçe, Türkçe-Farsça bir sözlük derledi, Nişab-ı Türki adında kısa, kafiyeli dilbilgisi incelemesi, Türkçe dilbilgisi üstüne uzun bir çalışma Mizan'üt-Türki, tamamıyla Türkçe bir divan, Tengri-tari[36] adını taşıyan Urduca ve Türkçe karışımı kısa bir şiir. Asfari, aile geleneği olan Türk dili ve edebiyatı ilerlemesini geliştirdiğinden emin olduğumuz Timuroğullarının son üyesidir.

Babür Seçkinleri Arasındaki Türkler Asilzadeler, Şairler, Askerler

İyi zamanlarında, Babür İmparatorluğu'nun verebileceği yararlar, komşu topraklardan insanları kendisine çekmiştir. Askerler, şairler, eğitilmiş insanlar, imparatorluk hizmetine girerek veya çok sayıdaki soylu saraylardan birinde işe girerek şanslarını denemek için Hindistan'a gelmişlerdir. Bu insanların birçoğu Türklerin yaşadığı bölgelerden gelmişlerdir: İran ve Semerkant'tan Türkmen ve Özbek tüccarlar, Osmanlı İmparatorluğu'ndan silah uzmanları, kültür merkezleri olan Horasan, Buhara, Semerkant ve Kaşgar'dan şairler. Türkler sadece özel yeteneklerini değil kendi anadillerini de Babür Hindistan'ına ihraç ettiler. Çağdaş kaynaklar, Türkçe ile ilgili başarılarla pek yer vermiyorlar, referansları oldukça az, yine de saltanat hanedanı üyelerinin

dışında Türkçe'yi geliştirenlerin detaylı bir resmini çizebiliriz.

Tarihçi Bayazid Bayat'ın erkek kardeşi Sakka Çağatay'ın (ö. 1558) takma ismiyle yazan Şah-berdi, Haft İğlim'in yazarına göre Türkçe şiirler de yazardı.[37]

Ekber'in sütannesi olan cici-anaga'nın eniştesi Mir Muhammed şiirleri sadece destekleyen değil, aynı zamanda "caznavi" mahlasıyla Farsça ve Türkçe şiirler yazan bir sanat aşığıydı. Çok sayıda şiir yazmış olmalı fakat çalışmalarından hiçbirisi günümüze kadar ortaya çıkmamıştır.[38]

Farsça ve Türkçe yazdığı divan şu anda basılmış olan Bayram Han'ın[39] (Türkmen Baharlı aşiretinden) ve ünlü çağdaşlarının politik kariyeri ve şiirdeki başarıları üstüne çok şey yazılmıştır. Oğlu, Abdül Rahim Han, babasını takip ederek hem önemli edebi yeteneklerin[40] cömert bir hamisi oldu, hem de Türkçe'nin farklı lehçelerinin de dahil olduğu birçok dilde şiir yazabilen bir şairdi.[41]

Sarayında düzenlenen ve müşaireler adı verilen şairlerin toplantısına, Türk şiirinde de üstün olan şairler katılırdı. Burada, Baharlı aşiretinden bir Türkmen olan Kalb-i Ali'den,[42] Siyani Hamadani'den[43] veya Halep doğumlu Türk şair Derviş Mitli'den[44] bahsetmeliyiz. Şiirle ilgili çalışmaları günümüze kadar gelmemiştir, kaynaklarımızda Türkçe beyitlerinden çok azı bulunur.

Şah Abbas II'den melik'üş-şuara unvanını almış olan ve 17. yüzyılın en itibarlı şairlerinden biri olan Mirza Saif Tebrizi (1601-1676) de Babür sarayına çekilmiştir. Tebrizî Osmanlı Türkiye'sinde de takip edilen Fars şiirine bir yön vermesiyle ünlüdür fakat Türkçe şiir konusunda da aynı şekilde yetenekli olduğu unutulmamalıdır. Şiir yeteneğinin bu yönü unutulmuştur çünkü elyazması olan Farsça divanının çok azı Türkçe içeriyor.[45]

Evrengzeb'in hükümdar olduğu dönemlerde, Farsça divanı iki üç

satır Türkçe içeren Hüseyin Feridun Isfahanı Hindistan'a göç etti.[46]

Çok iyi tanınan şair ve Farsça'da büyük bir üslupçu olan Divali Singh (ö. 1896) "Katil" mahlası sayesinde ünlendi. Hintli bir ailede doğması, Türkçe'nin ilerlemesine katkıda bulunmasını daha ilginç bir hale getirir. Çocukluğunda, Farsça ile çok fazla ilgilendiği için İslam'a yöneldi ve bütün yaşamını Hafızların dilini çalışmaya adadı. Babürlü centilmenleri için 17. ve 18. yüzyılda[47] koyulan kural gereği Türkçe de öğrendi ve bu dilde iki kısa hikaye yazdı. Fars tarzıyla ilgili Karsarbat adını taşıyan ünlü çalışması, Farsça anlatılan eksik bir Türkçe dilbilgisini de içeriyor.[48]

Hindistan gibi çok etnikli toplumlarda, birinin değişik dilleri öğrenmesi olağanüstü bir başarı olarak düşünülemez fakat böyle bir ortamda bile İnşallah Han İnsa'nın başarıları ona ün kazandırdı. O, Necef'ten göçen Türk bir ailede doğmuş Arapça, Farsça, Urdu, Kaşmir, Purbi, Peştu ve Türkçe konuşmakla kalmıyor, bu dillerde şiir de yazabiliyordu.

Türkçe çalışmaları; birkaç kaside, muhammas, şikar-name'de[49] birkaç beyit ve Türki ruznamçe adında düzyazı bir günceyi içerir.[50]

Çok yakın arkadaşlarından birisi şair Sacadat-yar Han "Rengin"di (1767-1835). Babası, Tasmasp Bey, Han İtikat Cenk Nadir Şah'ın ordusuyla Hindistan'a yedi yaşında bir çocuk olarak geldi. Rengin, hayatının çoğunu Babürlü prensi Mirza Süleyman-Şukuh'un hizmetinde Lucknow'da geçirdi. Türkçe çalışmaları, Nişab-i Türki[51] adında bir Türk-Urdu sözlüğü ve Mecmua'i-Rengin'de birkaç satırı içerir.[52]

Kaynaklarımız Türkçe'nin kariyeriyle daha çok ilgilendiği için aşağıdaki tanım daha uzun olabilirdi. Çağdaş yıllıklar, tezkireler Türkçe edebi başarıları bilinmeyen Türk kökenli şairlerin referanslarıyla doludur.[53] Özellikle İngiliz

İmparatorluğu döneminde kütüphanelerde, yazarlarının tarihi kaynaklarda ve edebi antolojilerde belirtilmediği veya çağdaş arşivlerin haklarında bilgi verirken Türkçe bilgilerini belirtmedikleri Türkçe yazılmış el yazmaların bulunduğu hesaba katılmalıdır. Burada, Evrengzeb'in hükümdarlığı dönemindeki savaşlarda kendini fark ettiren Ağar aşiretinden Özbek Pir Muhammed "Ağar Han"ın durumuna işaret etmeliyiz. Meslek hayatının değişik safhalarıyla ilgili tezkirelerde birçok bilgi vardır fakat Türkçe şiir çalışmalarıyla ilgili tek bir sözcük söylenmemiştir.[54] Eğer bir divanı tam olarak doldurabilecek mısralar yazabilseydi, bu konudaki heyecanı karşı konulmaz olacaktı.[55]

Daha önce belirtildiği gibi, bu coğrafyada Türkçe edebi bir araç olmanın ötesinde pratik amaçlara hizmet ediyordu. Türkçe'nin iletişim için bir 'gizli şifre' olarak kullanıldığı örnekler belirtildi. Moğol ordusunda[56] çok fazla Türk, (Özbek-Türkmen) askerin bulunması nedeni ile prenslerin Türkçe öğrenmesinin gerekli olduğu daha önce gösterildi. Sadece büyük asker gruplarına kumanda eden prenslerin bu dili öğrenmediği, yüksek rütbeli komutanların da, Raja Jay Singh'in durumunda olduğu gibi, biraz Türkçe öğrendikleri belirtilmelidir. Raja Jay Singh, bir Rajput ailesinden geliyordu ve askerleriyle iletişim kurabilmek için Türkçe'yi çok iyi öğrenmeye çalışmıştı.[57]

Türkçe'nin günlük kullanımından bahsederken, diplomatik yazışmaları unutmamak gerekir. İran- Türk dünyasında uluslararası ilişkilerde kullanılan dil, bölgenin "lingua franca"sı olan Farsça idi. Bazı istisnalar var tabii, Rusya arşivlerinde, Babür Hindistan'ı ve Rus sarayı arasında Türkçe'nin kabul edilmiş bir aracı dil olduğunu gösteren birçok Türkçe yazılmış belge vardır.[58]

Yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı, gerek Hindistan'da doğmuş ama ailesinin Türk kökenleri olması nedeni ile aile geleneğinin geliştirilmesi açısından, gerek Türkçe bilgisiyle daha kolay elde edilebilecek faydalar, terfiler ve maddi

avantajlar açısından, birçok insanın bu dili öğrenmek istemesi şaşırtıcı değildir. 16. ve 17. yüzyıllarda öğretmenler kolayca bulunabiliyordu, fakat Evrengzeb'in yönetiminin ikinci yarısından itibaren, olumsuz politik süreçler ve sonuçları, elverişsiz ekonomik koşullar nedeni ile göçmenlerin istilasını çok azaldı. İyi öğretmenleri bulmak zordu, bundan dolayı öğrenmek için talebin artması, Hint-Türk edebiyatında bize de büyük miktarda dilbilime ve sözlüğe ait kelimeler sağlayarak önemli ve popüler bir tür yarattı.[59]

Özet

Türkoloji ile ilgili araştırmalar, Babür Hindistan'ını Türkçe çalışmalar açısından ümit verici bir alan olarak keşfetmiştir. Alan çalışması henüz başladı, daha çok veri toplanıyor fakat burada verilen yetersiz sonuçlara rağmen, Hindistan'ın 16. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyılın ortalarına kadar varlığını sürdüren zengin bir Türkçe geleneğe tanıklık ettiği kesin olarak belirtilebilir. Türkçe, sadece Türk atalarının hamileri etrafında toplanan birçok şairin geliştirdiği bir edebi araç değil, aynı zamanda sarayda veya orduda kullanılan bir iletişim aracı olmuştur. Türk olmanın bilgili olmakla aynı anlamı taşıdığı, Türk kökenleri olmayan insanlar tarafından da öğrenildi. Çoğunlukla onların yararına, Türkçe dilbilgisi, sözlük ve kelimeler üretildi. Bu çalışmalar, Hindistan'da kullanılan Türkçe'nin bütün lehçelerini araştırmak açısından bize yardımcı olacak ve cevapsız kalan bütün sorulara bir cevap verecektir.

Yrd. Doç. Dr. Peri BENEDEK,
Eötvös Lorand Üniversitesi Türk Araştırmaları Bölümü /
Macaristan.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 8 Sayfa: 812-818

■ Dipnotlar:

[1] Kipling, R.: Kim. Ed.: Sandison, Oxford University Press 1987, 173.

- [2] Bu çalışma, Türkçe kelimesini “yerli” kelime olan Türki’nin eşanlamlısı olarak kullanıyor, bununla Hindistan’da bulunan yazarlar bütün Türkçe edebiyat dilini ve konuşulan lehçeleri işaret ediyor. Diğer taraftan Türk değişik etnik gruplardan gelen ve Türkçe dilini konuşan insanları işaret ediyor. (Türkmenler ve Özbekler).
- [3] “Türk-İran” deyiimi için bakınız Canfield, R. L.: Introduction: The Turko-Persian Tradition. Canfield R. L. (ed.): Turko-Persia in Historical Perspective, 1-35.
- [4] Mecalis ün-nefais. Levend, A. S. (Neşreden): Ali Şir Nevai. Cilt. 4., 74-5.
- [5] Nevai, Atayi’nin şu kritik dizelerini yazdı: “Kafiyeside aybgınesi bar, amma Mevlana köp Türkana aytur irdi. Kafiye ihtiyatıga mukayyed imes irdi. ” (Mecalis ün-Nefais. In: Levend, A. S. (ed): Ali Şir Nevai. Cilt. 4., 74-5).
- [6] Melikoff, I.: Hacı Bektaş: un mythe& ses avatars. Genese & evolution du soufisme populaire en Turquie. Leiden: Brill 1998, 29.
- [7] Subtelny’de bütün süreç detaylarıyla gösteriliyor, M. E.: “Socioeconomic bases of cultural patronage under the later Timurids.” Journal of Middle East Studies 20 (1988), 479-505.
- [8] Bregel, Yu.: Turko-Mongol Influences in Central Asia. Canfield, R. L. (ed): Turko-Persia in Historical Perspective. Cambridge: Cambridge University Press 1991, 61.
- [9] Streusand, D. E.: Formation of the Mughal Empire. New Delhi: Oxford University Press 1997, 26.
- [10] Seydi Ali Reis: Mirat ül-memalik. Neşreden Ahmet Cevdet. İstanbul 1313, 45.
- [11] Seydi Ali Reis: Mirat ül-memalik, 49.
- [12] Kaynaklarımız onun şiirinin birkaç dizesini koruyabilmiş. Bakınız Nitari Buxari: Mudakkir-i ahbab. Ed.: Fazlullah, S. M. New Delhi 1969, 102. veya Gariev, S. A.: Türkmen Edebiyatının Tarixi. Aşkabat 1975, 357, Sadiki Kitabdar’ın Mecma’ül-Havasından birkaç dize aktarıyor.
- [13] Hofman, H. F.: Turkish Literature. A bio-bibliographical Survey. 6 Cilt. Utrecht 1969. Cilt. 4., 11-18.
- [14] Beveridge, A. S. (ed): The History of Humayun. Humayun-

Name, Gül-beden begim. Reprint: New Delhi: Low Price Publications 1996, 79.

[15] Ebu'l-Fazl: A'in-i Akbari. Calcutta 1872, 115.

[16] Azizuddin Hüseyin, S. M. (tr.): Tazkiratul-umara of Keval Ram. The History of Nobles from Ekber to Evrengzeb reign, 1556-1707 AD. New Delhi: Munshiram Manoharlal 1985., 37.

[17] Cihangir Padişah: Tuzuk-i Cihangiri. Ed. Seyid Ahmet. Aligarh 1864, 52.

[18] Streusand, D. E.: Formation of the Mughal Empire., 129-136.

[19] Richards, J. F., The Formation of Imperial Authority under Akbar and Jahangir. Richards, J. F.: Kingship and Authority in South Asia. New Delhi: Oxford University Press 1998, 286.

[20] Ekber zamanında asilzadelerin bileşiminin etnik değişimleri için bakınız Khan, I. A.: The Nobility under Akbar and the Development of his Religious Policy, 1560-80. Journal of the Royal Asiatic Society 1968: 1&2, 29-36.; Richards, J. F.: The Mughal Empire. (The New Cambridge History of India I. 5.) Cambridge: Cambridge University Press 1993, 19-24.

[21] Foster, W.: Early Travels in India. London 1921, 81.

[22] Abdürrahman, S. S.: Bazm-i Timuriya. Cilt 2. Azamgarh 1991, 1.

[23] Lahuri, Abdülhamid: Padişahname. Cilt 1. Ed.: Kabir ad-Din Ahmet, Abdürrahim Lees, W. N. Calcutta: The Asiatic Society 1866, 67.

[24] Faruki, Z.: Avrangzeb and his times. Delhi 1935. Reprint: New Delhi: Idarah-i Adabiyat-i Delli 1972, 543.; Abdürrahman, S. S.: Bazm-i Timuriya. Cilt 3. Azamgarh 1991, 42. S. M. Jaffar hiçbir kaynak göstermeden Evrengzeb'in anadilinin Türkçe olduğunu iddia ediyor: "Arapça, Farsça ve kendi anadili olan Türkçe'de çok iyiydi, aynı zamanda birçok sanatta ve bilimde de uzmandı. " Jaffar, S. M.: Education in Muslim India. Peshawar 1936, 99.

[25] Manucci, N. Irvine, W.: Mogul India or Storia do Mogor. Cilt 2. Reprint: New Delhi: Low Price Publications 1996, 323.

- [26] Mustafa Han, Maa'atir'i-Alam-giri. Ed.: Ağa Muhammed Ali Calcutta: The Royal Asiatic Society 1870-73, 533.
- [27] Adab-i Alam-giride bulunan ve Evrengzeb'in sekreteri Ebü'l-Feth tarafından derlenen risale Abdürrahman'da aktarıldı, S. S.: Bezm-i Timuriya. Cilt 3. Azamgarh 1991, 220-1.
- [28] Sarkar, J.: A Short History of Avrangzib. 1618-1707. Calcutta: Orient Longman 1979, 325-6.
- [29] Umar, M.: Muslim Society in Northern India During the Eighteenth century. New Delhi: Munshiram Manoharlal 1998, 93; Abdürrahman, S. S.: Bazm-i Timuriya. Cilt 3, 92.
- [30] Hadi Nabi: Dictionary of Indo-Persian Literature. New Delhi: Abhinav Publications 1995, 446.
- [31] Devlet amiri olan Hüseyin Ali Han'ın suikast planının hikayesi için bakınız Irvine, W.: Later Moghuls. Cilt 2. Reprint: New Delhi: Munshiram Manoharlal 1998.
- [32] Umar, M.: Muslim Society in Northern India., 122.
- [33] Law, J. De Laauriston: Memoire Sur Quelques Affaires de l'empire Mogol, 1756-61. Ed.: Alfred Martineau. Paris 1913, 329. İngilizce'ye Spear tarafından aktarıldı, P.: The Oxford History of Modern India, 1740-1975. New Delhi: Oxford University Press 1998, 42.
- [34] Azfari, Mirza Ali-baxt Bahadur Muhammad Zahir ad-Din Gurgani: Vak'at'i Azfari. Ed.: Chandrashekharan, T. Madras: Madras Government Oriental Manuscripts Library 1957. (Madras Government Oriental Manuscripts Series No. 65), 17.
- [35] Türkçe'de uygun olanların örnekleri Asfari'de bulunuyor: Vak'at'i Asfari.
- [36] Çalışmalarının tam ve detaylı listesi için bakınız A török iras-es szobeliseg nyomai a mogul-kori Indiaban: Mirza Ali-baxt Gurgani Azfari Mizan at-turki cimü grammatikai ertekeseze es ami körülötte van. (Traces of Turkic literacy and Turkic language usage in Moghul India: Mirza Ali-baxt Gurgani "Azfari" and his grammatical treatise titled Mizan at-turki.) Unpublished PhD dissertation. Budapest 2000, 107-108.
- [37] Razi, Amin Ahmet: Haft İqlim. Cilt 2. Ed.: Ishaq, M. Calcutta: Asiatic Society of Bengal 1943, 631.

- [38] Hofman: Turkish literature. Cilt 3., 122.
- [39] Politik kariyeri için bakınız Ray, Sukumar: Bairam Khan. Karachi 1992. Şiirleri birçok kez basıldı. Ross'a bakınız, D. E. (ed): The Persian and Türki divans of Bayram Khan, Khan-i Khanan. Calcutta: The Asiatic Society of Bengal 1910.; Abdal-Majid "Turan": Muhammad Bayram Xan, Türkmen Xalqning Büyük Saxsiyat va Sairi. Tehran (?) 1320.
- [40] The Ma'atir-i Rahimi sarayına bağlı yüzden fazla şairi listeliyor. Abdal-Baki Nihavandi: Ma'atir-i Rahimi. Cilt III. Calcutta 1931.
- [41] Nihavendi özbek, kızılbaş ve rum dillerini (Anadolu Türkçesi) aynı dilin lehçeleri olarak Belirtiyor (türki). Abdal-Baki Nihavandi: Ma'atir-i Rahimi. Cilt II. Calcutta 1925, 591.
- [42] Abdal Baki Nihavendi: Ma'atir-i Rahimi. Cilt II., 653.
- [43] Abdal Baki Nihavendi: Ma'atir-i Rahimi. Cilt III., 1391-92.
- [44] Abdal Baki Nihavendi: Ma'atir-i Rahimi. Cilt III., 1361-1368.
- [45] Türkçe şiirleri için bakınız Türkiye dışındaki Türk edebiyatlar antolojisi. Cilt 2. Azerbaycan Türk Edebiyatı. Ankara: Kültür Bakanlığı 1993, 245-53.
- [46] Meslek hayatının detaylı bir tanımı ve Divanının elyazmasının listesi için bakınız Hofman: Turkish Literature. Cilt 5., 127.
- [47] Bir centilmenin nasıl davranması gerektiği ile ilgili bir inceleme olan, 17. yüzyıl sonlarında yazılan Mirza-name'de eğitilmiş her insanın Arapça, Farsça ve Türkçe öğrenmesi gerektiği belirtiliyor. Metin için bakınız Hidayet Hüseyin, M. M.: The Mirza Namah (The book of the perfect gentleman) of Mirza Kamran with an English translation. Journal of the Asiatic Society of Bengal ns. 9 (1913), 4.
- [48] Hofman: Turkish literature. Cilt 5., 60-61.
- [49] Kulliyat-i Insa. Salar Jung Museum. Urdu 145, 226b, 230b, 231a, 231b, 245b.
- [50] Abid Pisavari: Insaallah Han Insa., Lakhnau 1985, 655-75.
- [51] Blumhardt: Catalogue of the Hindustani Manuscripts., 106.

[52] Hofman: Turkish Literature. Cilt 5., 108.

[53] Burada en çok tanınanları verilmeli: Yul-qulı "Anisi", Mirza-quli Mayli from the Jalayir tribe, Kaplan Bey, Hasan Bey Tekelü "Itabi", the Asfar Sah-nazar "Naziri", Mirza İbrahim Türkmen, Mirza Agajan "Hapis", Muhammed Salih Samlu.

[54] Sah-navaz Han: Ma'atir-i Umara. Cilt I., 266-7; Hafi Han: Hafi Han cilt 2., 157-60, 230-2, 237.

[55] Türkçe divanı Raza Kütüphanesinde saklanmıştır, Rampur. Bakınız Bilkın, Ali Fuat: "Hindistan Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe El Yazmaları". Türk Dili 532 (Nisan 1996), 1102.

[56] Kaynaklarımızda kesin rakamlar bilinmiyor ama 18. yüzyılın sonlarına doğru Türk paralı askerlerinin çok fazla miktarda olduğu kesin olarak biliniyor. Avadh'ın naibi Mirza Muhammed Muqim Abu al-Manşur Safdar-jang (1739-1754), hizmetinde 20. 000 binden fazla süvari vardı. Bu süvari grubunun üçte ikisinden fazlasını Orta Asya'dan gelen Türkmenler ve Türkler oluştıuruyordu. (Srivastava, A. L.: The First two Nawabs of Awadh. Agra 1954, 243). Harem'in Orta Asya'dan gelen Türk kadınlarından oluşması ilginçtir, bu kadınların yay ve kılıç kullanma konusundaki yetenekleri o zamanın savaşıçıları için zor bir rakip olduklarını kanıtlamıştır. Yakşı adında bir kadının hikayesi için bakınız Manucci: Storia do mogor. Cilt 1., 278.

[57] Sarkar, J.: Ashort History of Avrangzeb, 1618-1707. Calcutta: Orient Longman 1979, 173.

[58] Belgelerinden ikisi Russko-indiyskiye otnosenija dilinde basılmıştır. 17. v. Sbornik dokumentov. Moskva 1958, 205-9, 369-70.

[59] Bu tür eserlerin tam bir listesi için bakınız Hofmann: Turkish literature. Fakat bu liste tam olmaktan çok uzak. Hindistan Yarımadasında bulunan koleksiyonlar birçok el yazmasını içeriyor fakat değişik nedenlerden ötürü, basılmış katalogların bulunmaması veya küçük kütüphanelerdeki bilginin yetersizliği, ulaşamıyor. Hindistan kütüphanelerinde bulunan Türkçe el yazmalarının başlangıç listesi için bakınız Bilkın, Ali Fuat: "Hindistan Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe El Yazmaları". Türk Dili 532 (Nisan 1996), 1096-1104. Türkmen

dili